

УДК 159.9.072.42

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТОВАНІСТЬ І СТРАТЕГІЇ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ: СТАТЕВИЙ АСПЕКТ

Лариса ДІДКОВСЬКА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000,
e-mail: didkovska@gmail.com*

Подано результати теоретичного огляду й емпіричного дослідження проблематики статевих особливостей соціально-психологічної адаптованості та стратегій копінг-поведінки дітей трудових мігрантів. Виявлено, що серед дітей трудових мігрантів дівчата більше приймають інших людей і менше орієнтовані на домінування в міжособистісних стосунках, ніж юнаки. Переважаючи стратегії копіngu в дітей-дівчат трудових мігрантів – позитивна переоцінка і пошук соціальної підтримки, тоді як юнаки частіше застосовують втечу-уникнення. В дітей-дівчат трудових мігрантів вищий рівень адаптивності, який пов'язаний з їхньою вищою схильністю до позитивної переоцінки, прийняття відповідальності та планування вирішення проблеми. Діти-юнаки трудових мігрантів мають вищий рівень адаптивності, який пов'язаний з їхньою вищою схильністю до самоконтролю та прийняття відповідальності.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптованість, копінг, стратегії копінг-поведінки, діти трудових мігрантів.

Формулювання проблеми. В сучасних умовах економічного розвитку України спостерігається стійка тенденція до зростання кількості трудових мігрантів. Не маючи змоги забезпечити собі та своїй сім'ї гідне матеріальне становище, все більше чоловіків і жінок змушені виїжджати на роботу за кордон. Самі трудові мігранти та їхні рідні мають такі проблеми та психологічні труднощі: дружини та чоловіки, які вимушено залишаються без партнерів, люди похилого віку, які залишаються без підтримки й опіки своїх дітей – важко переживають потребу трудової міграції. Найвразливішими до вимушеної трудової міграції є діти, яких батьки залишають без батьківської опіки, одного з батьків (у ситуації міграції когось одного – чоловіка або дружини) або й обох (якщо йдеться про міграцію і чоловіка, і дружини), фактично кидаючи їх на руки бабусь, дідусів або інших родичів, які не спроможні адекватно виховувати.

Зрозуміло, що така ситуація є стресовою для дітей трудових мігрантів, відтак їм треба адаптуватись до неї. Свідомо обрані способи адаптації до складних життєвих ситуацій – це стратегії копінг-поведінки. Очевидно, що від того, наскільки конструктивними будуть копінг-стратегії, які застосовують діти трудових мігрантів для пристосування до змінених умов свого життя, залежатиме їхня соціально-психологічна адаптованість. Тому треба знати особливості структури копіngu дітей трудових мігрантів, провідних

копінг-стратегій, до яких вони тяжіють, а також статевої специфіки механізмів копінг-поведінки дітей трудових мігрантів. Знання таких особливостей можна практично застосовувати в психопрофілактичній і психокорекційній роботі з дітьми трудових мігрантів, спрямованій на їхню соціально-психологічну адаптацію.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Соціально-психологічна адаптованість – це результат процесу пристосування людини до навколишнього соціального середовища, в якому досягається оптимальне для неї співвідношення між внутрішніми та зовнішніми умовами її життя і діяльності в різних сферах. Водночас соціально-психологічна адаптованість – це результат процесу подолання людиною складних життєвих і проблемних ситуацій, в яких вона використовує засвоєні раніше навички соціалізації, які допомагають їй безконфліктно взаємодіяти з іншими, продуктивно виконувати провідний вид діяльності, виконувати свої соціальні ролі, відповідно самостверджуючись і самореалізуючись, задовольняючи свої основні потреби [6, с. 31]. Людина з достатньою соціально-психологічною адаптованістю, вважає Дж. Грінберг, здатна до самообслуговування, до самостійної організації свого відпочинку та діяльності в різних сферах життя, може налагоджувати адекватні стосунки з іншими людьми, а її поведінка відповідає рольовим очікуванням у різних системах її соціальних зв'язків [2, с. 48].

Для соціально-психологічної адаптації людина здатна свідомо використовувати різні стратегії копінг-поведінки. За визначенням А. Маслоу, копінг – це когнітивні та поведінкові спроби людини впоратись із специфічними зовнішніми або/та внутрішніми вимогами, які постійно змінюються, й людина оцінює їх як напругу, бо вони перевищують її можливості впоратись з ними [4, с. 177]. На сучасному етапі розвитку психологічних уявлень про копінг найпоширеніший підхід до його визначення запропонував Р. Лазарус і С. Фолкман. Автори вважають, що копінг – це цілеспрямована соціальна поведінка людини, яка допомагає їй впоратись з важкою життєвою ситуацією способами, які адекватні до її особистісних якостей і ситуації, через усвідомлені стратегії дій [7, с. 42].

Автори вважають, що основні стратегії копінгу такі: конфронтаційний копінг, планування вирішення проблеми, позитивна переоцінка, дистанціювання, втеча-унікнення, прийняття відповідальності, самоконтроль, пошук соціальної підтримки. Відомо, що ці стратегії відрізняються конструктивністю й адаптивністю, коли використані адекватно до ситуації, то можуть сприяти ефективній адаптації людини до стресу і складних життєвих обставин.

Щодо психологічних особливостей дітей трудових мігрантів, то варто зауважити, що психологічний стан більшості цих дітей, за даними В. М. Пігіди, нестійкий: у них низький рівень стресостійкості та підвищена схильність до дезадаптації у стресових ситуаціях, високий рівень тривожності, надмірна агресивність, невпевненість у собі та у власних силах. Тривала відсутність батьків у щоденному житті дитини позначається на її емоційному стані [5, с. 170]. Надзвичайним стресогенним чинником для дітей мігрантів, вважає І. Ф. Лизун, є те, що багато з них не знають, коли саме повернуться додому їхні батьки, адже цього зазвичай не знають і самі батьки [3, с. 245].

За словами Т. Алексеєнко, наслідки соціалізації за умов відсутності впливових агентів соціалізації – як сім'я загалом і батьки (або один з батьків) зокрема – можуть виявитися в дорослому віці. Навіть у тому випадку, коли особливих відхилень або девіацій у соціальній поведінці дітей трудових мігрантів не виявляється, доречно враховувати потенційну загрозу їхнього виникнення у подальшому житті [1, с. 58].

Мета нашої праці – продемонструвати статові особливості соціально-психологічної адаптованості та стратегій копінг-поведінки дітей трудових мігрантів. Для цього провели теоретичний аналіз поняття соціально-психологічної адаптованості, копіngu, стратегій копінг-поведінки, психологічних проблем і особливостей соціально-психологічної адаптованості та копінг-стратегій дітей трудових мігрантів, головні результати якого подані вище; порівнюючи юнаків і дівчат-дітей трудових мігрантів за їхніми копінг-стратегіями і за показниками їхньої соціально-психологічної адаптованості; досліджували зв'язки між копінг-стратегіями та показниками соціально-психологічної адаптованості в дівчат і юнаків-дітей трудових мігрантів.

Викладення основного матеріалу. В дослідженні брали участь 40 дітей трудових мігрантів. Вік досліджуваних – 15–16 років, серед них 20 дівчат і 20 юнаків. Тривалість перебування батьків цих дітей у трудовій міграції – від 2 до 7 років. Для дослідження соціально-психологічної адаптованості дітей трудових мігрантів використали методикку соціально-психологічної адаптованості К. Роджерса і Р. Даймонд, а для виявлення копінг-стратегій – копінг-тест Лазаруса в адаптації Т. Л. Крюкової та О. Л. Куфтяк. Методика соціально-психологічної адаптованості К. Роджерса і Р. Даймонд спрямована на дослідження особливостей соціально-психологічної адаптованості і пов'язаних з нею властивостей та рис особистості. За її результатами можна визначити показник адаптивності, прийняття інших, самоприйняття, емоційного комфорту, інтернальності та прагнення до домінування (орієнтації на домінуючі та лідерські позиції в стосунках з іншими людьми). Копінг-тест Лазаруса в адаптації Т. Л. Крюкової та О. Л. Куфтяк призначений для визначення копінг-механізмів, способів подолання труднощів у різних сферах психічної діяльності, копінг-стратегій. За методикою можна виявити схильність людини до таких стратегій копінг-поведінки: конфронтаційний копінг, дистанціювання, самоконтроль, пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, втеча-унікнення, планування вирішення проблеми, позитивна переоцінка.

Порівняльний аналіз показників соціально-психологічної адаптованості юнаків і дівчат трудових мігрантів за t-критерієм Ст'юдента ($p \leq 0,05$) виявив, що дівчата мають більш виражену схильність до прийняття інших, ніж юнаки ($t=2,12$ при $p=0,01$), тоді як юнаки мають більш виражене прагнення до домінування, ніж дівчата ($t=-1,13$ при $p=0,02$) (рис. 1).

Тобто, серед дітей трудових мігрантів дівчата мають більш виражену здатність сприймати реальність у тому вигляді, як вона є, приймати інших людей такими, якими вони є, приймати їхні переваги та позитивні сторони, їхні недоліки, негативні сторони їхньої особистості, ніж юнаки. Дівчата, діти трудових мігрантів, більш орієнтовані на підпорядкування в стосунках з іншими людьми, ніж юнаки, що може виявлятися як залежність від інших, схильність покладатись на думку інших, брак бажання змагатись з іншими людьми, прагнення не конкурувати з ними.

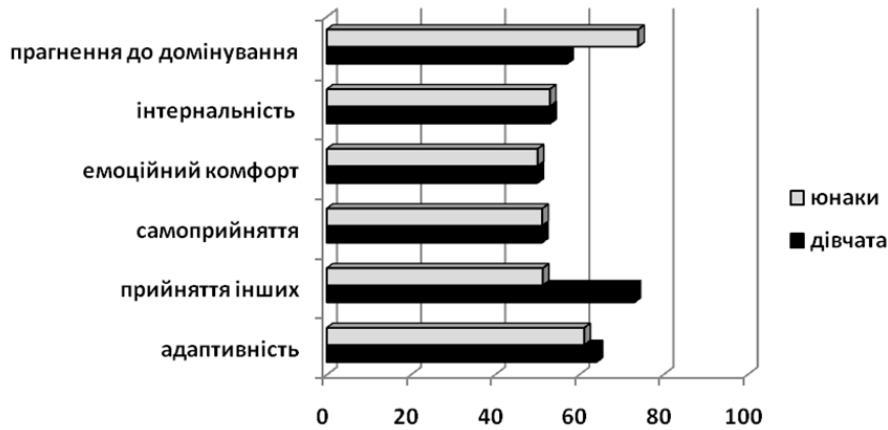

Рис. 1. Показники соціально-психологічної адаптованості юнаків і дівчат-дітей трудових мігрантів

Юнаки, діти трудових мігрантів, порівняно з дівчатами, мають більш фрагментарне сприйняття людей, які їх оточують, що зумовлено зовнішніми обставинами, ніж якостями й особистісними властивостями цих людей. Залежно від ситуації, одні сторони особистості та поведінкові прояви інших юнаки можуть сприймати і приймати, тоді як інші – ні. Також юнаки, діти трудових мігрантів, більше, ніж дівчата, орієнтовані на боротьбу за пріоритетні позиції в міжособистісних стосунках, мають більш виражене прагнення лідирувати й домінувати над іншими, підпорядковувати їхні думки своїм думкам і рішенням.

Аналіз стратегій копінг-поведінки юнаків і дівчат, дітей трудових мігрантів, виявив, що дівчата більше, ніж юнаки, схильні до позитивної переоцінки ($t=3,01$ при $p=0,00$) і пошуку соціальної підтримки ($t=2,17$ при $p=0,01$), позаяк юнаки частіше, ніж дівчата, вдаються в складних життєвих ситуаціях до втечі-уникнення ($t=-2,14$ при $p=0,02$) (рис. 2).

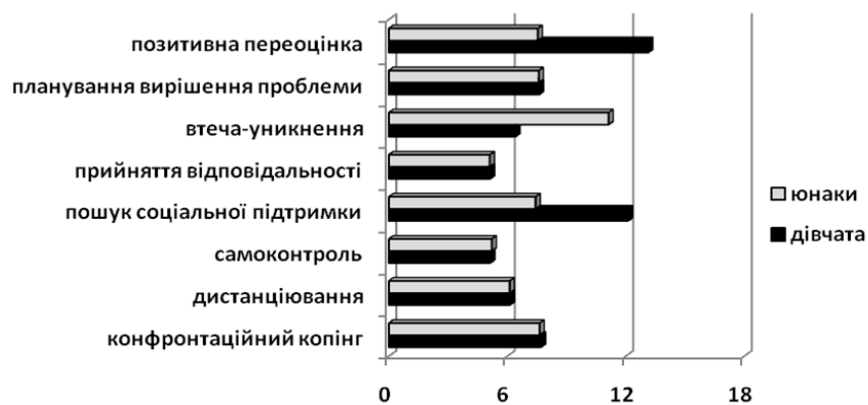

Рис. 2. Копінг-стратегії юнаків і дівчат, дітей трудових мігрантів

У складних життєвих ситуаціях дівчата, діти трудових мігрантів, частіше, ніж юнаки, орієнтовані на пошук у своєму соціальному оточенні різної підтримки та допомоги: інформаційної (звертання за порадами до експертів або до знайомих, які, на їхню думку, володіють необхідною інформацією, яка б могла допомогти їм вирішити свою проблему), емоційної (пошук підтримки в спілкуванні з іншими, бажання, щоб їм поспівчували та розділили з ними переживання, які виникають у них у зв'язку з проблемою), матеріальної (прагнення отримати від інших реальну дієву допомогу у вирішенні проблеми) тощо. Отож, використовуючи таку стратегію поведінки, дівчата мають більше можливостей залучити зовнішні ресурси для вирішення своїх проблем, ніж юнаки. Така стратегія поведінки (якщо її надмірно використовували або у випадку, коли використовують тільки її) може стати причиною того, що в дівчат підвищується ймовірність “узалежнення” від інших людей, формування в них надмірних очікувань від навколишніх.

Також у складних життєвих ситуаціях дівчата, діти трудових мігрантів, частіше, ніж юнаки, намагаються позитивно переосмислити свої проблеми, віднайти в них можливості для власного самовдосконалення та саморозвитку. Хоча таку стратегію розглядають як адаптивну, але у разі надмірного використання або ж використання лише цієї стратегії, в дівчат підвищується ймовірність недооцінки можливостей безпосереднього дієвого вирішення своїх проблем.

Юнаки, діти трудових мігрантів, у складних життєвих ситуаціях частіше, ніж дівчата, намагаються “втекти” від проблемної ситуації, уникнути її вирішення. Вони частіше можуть заперечувати сам факт існування проблеми, повністю ігнорують проблемну ситуацію, намагаються ухилитись від відповідальності щодо її вирішення, виявляють роздратування або ж намагаються відволіктись від проблем задля зниження емоційної напруги, яка пов'язана з ними, не завжди конструктивними шляхами (наприклад, вживання алкоголю чи наркотичних речовин, занурення у власні фантазії, переїдання, комп'ютерні або азартні ігри, надмірна “активність” в інтернет-мережі тощо).

Як виявили результати кореляційного аналізу даних за критерієм Пірсона при $p \leq 0,05$, у дівчат, дітей трудових мігрантів, існують прямі кореляції між їхньою адаптивністю і між такими стратегіями копінг-поведінки: позитивна переоцінка ($r=0,41$), прийняття відповідальності ($r=0,54$) і планування вирішення проблеми ($r=0,51$); прямі кореляції між емоційним комфортом, між стратегіями позитивної переоцінки ($r=0,61$) і пошуку соціальної підтримки ($r=0,54$); прямі кореляції між прийняттям інших і такими стратегіями копіngu – позитивна переоцінка ($r=0,36$) і пошук соціальної підтримки ($r=0,44$). Тобто, більшою узгодженістю між поставленими перед собою цілями і результатами діяльності характеризуються дівчата-діти трудових мігрантів, які орієнтовані на переосмислення складних життєвих ситуацій у позитивних термінах, намагаються віднайти позитивні аспекти в своїх проблемах і використовувати їх для власного самовдосконалення та саморозвитку. Більшу адаптивність виявляють ті дівчата, діти трудових мігрантів, які здатні визнавати свою роль в актуальних складних життєвих ситуаціях, намагаються не повторювати колишніх помилок, вирішуючи їх, прагнуть шляхом самоаналізу зрозуміти зв'язок між власними діями та вчинками, між своїми

помилками, особистісними недоліками та між актуальними життєвими проблемами, орієнтовані на активні “дієві” спроби вирішення проблем. Вищу адаптивність мають ті дівчата, діти трудових мігрантів, які орієнтовані на аналіз своєї актуальної проблеми, на розробку деталізованих планів щодо її вирішення, враховуючи об’єктивні умови зовнішньої ситуації, свого минулого досвіду і наявних у них ресурсів.

Вищий емоційний комфорт властивий тим дівчатам, дітям трудових мігрантів, які орієнтовані на позитивну переоцінку своїх проблем, на розгляд їх як стимул для свого особистісного розвитку та вдосконалення або ж прагнуть знайти в своєму соціальному оточенні допомогу, підтримку (емоційну, інформаційну, матеріальну тощо), тобто скористатись зовнішніми ресурсами для вирішення своїх актуальних проблем.

Позитивнішим є ставлення до інших людей у дівчат, дітей трудових мігрантів, які в складних життєвих ситуаціях прагнуть віднайти позитивні сторони проблеми та використати їх як стимул для власного розвитку і вдосконалення або ж в тих, які залучають зовнішні ресурси для вирішення своїх проблем, тобто шукають в своєму оточенні джерела емоційної, інформаційної, матеріальної та інших видів підтримки і допомоги.

В юнаків, дітей трудових мігрантів, виявили прямі кореляції між їхньою адаптивністю і схильністю до таких стратегій копіngu: самоконтроль ($r=0,53$) і прийняття відповідальності ($r=0,41$); обернену кореляцію між емоційним комфортом і стратегією втечі-уникнення ($r=-0,44$); прямі кореляції між самоприйняттям і між такими стратегіями копіngu – прийняття відповідальності ($r=0,39$) і планування вирішення проблеми ($r=0,61$). Вищий рівень адаптивності (узгодженості між поставленими цілями та реально досягнутими результатами діяльності) притаманний юнакам, дітям трудових мігрантів, які в складних життєвих ситуаціях намагаються регулювати власні почуття та дії, уникати імпульсивних вчинків, контролювати емоційні переживання, які виникають у них в зв’язку з проблемою. Також вищий рівень адаптивності характеризує тих юнаків, дітей трудових мігрантів, які здатні в складних життєвих ситуаціях визнавати свою роль і відповідальність, прагнуть шляхом самоаналізу зрозуміти зв’язок між власними діями та вчинками, між своїми помилками, особистісними недоліками та між актуальними життєвими проблемами, намагаються не повторювати колишніх помилок під час їхнього вирішення, орієнтовані на активні “дієві” спроби вирішення проблеми. Нижчий рівень емоційного комфорту притаманний для юнаків-дітей трудових мігрантів, які намагаються уникати вирішення проблемних ситуацій, “втікати” від них, відволікатись від переживань, що пов’язані з проблемою, шляхом фантазування, зміни стану свідомості (вживання алкоголю, інших наркотичних речовин), “занурення” в комп’ютерні ігри, віртуальну реальність в інтернет-мережі тощо. Юнаки, діти трудових мігрантів, які схильні приймати себе зі всіма своїми перевагами та недоліками, в складних життєвих ситуаціях більше орієнтовані на те, щоб визнавати свою роль в актуальних труднощах і проблемах, шукати зв’язок між своїми помилками, особистісними недоліками, діями і вчинками, між існуючими проблемами, намагались не повторювати колишніх помилок і робити реальні “дієві” спроби вирішення проблем. Також юнаки, діти трудових мігрантів, які мають вище самоприйняття, більше орієнтовані на те, щоб у складних життєвих ситуаціях аналізувати проблеми, розглядати можливі варіанти своєї поведін-

ки, розробляти деталізовані плани вирішення проблеми, засновані на врахуванні свого минулого досвіду, актуальних об'єктивних зовнішніх обставин і власних ресурсів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проведене дослідження виявило, що існує зв'язок між соціально-психологічною адаптованістю дітей трудових мігрантів і між їхньою схильністю до тих чи інших стратегій копінг-поведінки. Такий зв'язок має статеві особливості. Для підвищення соціально-психологічної адаптивності дівчат-дітей трудових мігрантів треба розвинути в них здатності приймати на себе відповідальність і визнавати свою роль у проблемах, які виникають в їхньому житті, розробляти плани вирішення складних життєвих ситуацій, враховуючи власні ресурси й об'єктивні обставини, акцентувати свою увагу на позитивних аспектах проблеми, розглядати її як можливість розвитку та самовдосконалення. Для підвищення соціально-психологічної адаптивності юнаків, дітей трудових мігрантів, потрібно розвивати їхню здатність до самоконтролю в складних життєвих ситуаціях, визнавати свою роль (свої особистісні недоліки, вчинки і дії) у виникненні проблемних ситуацій. Перспективу подальших досліджень цієї проблематики вбачаємо у можливості вивчення психологічних і соціальних чинників схильності юнаків і дівчат, дітей трудових мігрантів, до тих чи інших стратегій копінг-поведінки, знання яких допоможе цілеспрямовано впливати на формування в них схильності до використання більш адаптивних копінг-стратегій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алексєєнко Т.* Соціально-педагогічна підтримка дітей групи ризику / Т. Алексєєнко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005. – № 1. – С. 56–60.
2. *Гринберг Дж.* Управление стрессом / Дж. Гринберг. – Москва : Наука, 2004. – С. 46–67.
3. *Лизун І. Ф.* Соціальні потреби дітей трудових мігрантів / І. Ф. Лизун // Педагогічний альманах. – 2011. – № 11. – С. 244–248.
4. *Маслоу А.* Психология бытия / А. Маслоу. – Москва : РЕФЕЛ-БУК, 1997. – 300 с.
5. *Пігіда В. М.* Технології соціально-педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів / В. М. Пігіда // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – Луганськ, 2013. – № 11. – С. 186–193.
6. *Ромм М. В.* Адаптация личности в социуме: Теоретико-методологический аспект / М. В. Ромм. – Новосибирск, 2002. – 275 с.
7. *Lazarus R.* Stress, Appraisal and Coping / R. Lazarus, S. Folkman. – N. Y., 1994. – P. 40–55.

Стаття надійшла до редколегії 14.12.2017

Прийнята до друку 26.01.2018

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION AND COPING BEHAVIOR STRATEGIES IN CHILDREN OF LABOR MIGRANTS: GENDER ASPECT

Larysa DIDKOVSKA

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: didkovska@gmail.com*

The article presents the results of theoretical review and empirical study of the problems of gender features of social and psychological adaptability and coping behavior strategies in children of labor migrants. Among the children of labor migrants, girls have been shown to accept other people more often and be less focused on domination in the interpersonal relationships than boys. That is, daughters of labor migrants are more likely to accept reality the way it is, to accept both the positive and the negative aspects of the surrounding people than boys, while perception of others by boys may be fragmentary and more dependent on the external situation rather than on the personal qualities of other people. At the same time, girls – children of labor migrants – in their interpersonal relationship tend to “being led”, as opposed to boys who are focused on fighting for the priority positions in relations with others.

The predominant coping strategies in girls include positive reevaluation and search for social support, while boys use escape-avoidance more often. That is, in difficult life situations, girls – children of labor migrants – are guided by the positive aspects of problem situations trying to rethink the problem in positive terms and use it as an opportunity for self-development and self-improvement. They are trying to attract external resources to solve their problems, in their social environment they seek for different support and assistance (informational, emotional, financial and other kinds) that will be useful to them when solving the problem.

Instead, boys – children of labor migrants – in difficult life situations are more focused on avoiding thinking about the problem, “escaping” from it, distracting from the emotional experiences associated with the problem often using not completely constructive ways (for example, by using alcohol or drugs, “immersing into” the virtual reality of computer games or the Internet, etc.).

A higher level of adaptability in girls is associated with their higher tendency to positive reassessment, responsibility for and planning of problem solving while in boys a higher level of adaptability is associated with their higher tendency to self-control and acceptance of responsibility. Thus, girls – children of labor migrants – who are able to concentrate on the positive aspects of problem situations and use them as an incentive for their personal growth, development and self-improvement are more adaptive. Also, those girls who are capable of recognizing their role in the emergence of problems, who are focused on self-examination and are seeking to find a connection between their personal deficiencies, their actions, and between actual hardships, problems and life difficulties, who are ready to plan solving the problem in “effective” ways, taking into account their past experience and the relationship between problems and their own actions, based on their actual resources and real objective circumstances, are also more adaptive.

More adaptive are those boys – children of labor migrants – who are focused on controlling their actions and emotional experiences they have in connection with the problem situation, who seek to avoid impulsive actions in solving the problem. Also, higher adaptability is typical of those boys who are able to recognize their role and assume responsibility for their problems, that is, those who are ready to seek a link between actual problems and their personal deficiencies, their actions, further taking into account the links when planning an “effective” solution to the problem.

Key words: socio-psychological adaptation, coping, coping-behavior strategies, children of labor migrants.